

УДК 343.98

А.В. Кофанов, кандидат юридичних наук, доцент,
доктор філософії, професор кафедри криміналістичних
експертиз Навчально-наукового інституту підготовки
фахівців для експертно-криміналістичних підрозділів
Національної академії внутрішніх справ

НЕДОЛІКИ ПСИХОЛОГО-ПРАВОВОЇ (ПРОФЕСІЙНОЇ) ПІДГОТОВКИ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА ЯК ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ЕКСПЕРТНИХ ПОМИЛОК

Визначено зміст експертної помилки, її відмінність від кримінального правопорушення. Окреслено об'єктивні та суб'єктивні причини виникнення експертних помилок, а також шляхи запобігання їм.

Ключові слова: експертна помилка, професійна підготовка судового експерта, операційні помилки, гносеологічні помилки, процесуальні помилки.

Определено содержание экспертной ошибки, ее отличие от уголовного правонарушения. Очерчены объективные и субъективные причины возникновения экспертных ошибок, а также пути их предотвращения.

The paper defines the term inaccuracy (error) in forensic report and distinguishes inaccuracy from criminal offence. It describes objective and subjective causes of such inaccuracies and possible preventive actions.

Проблема уникнення експертних помилок під час розслідування правопорушень і нині залишається актуальною. Важливим важелем їх уникнення є вдосконалення експертної діяльності, у тому числі підвищення професійної майстерності судових експертів, розробка засад їх професійного підбору, підвищення ефективності підготовки та перепідготовки, забезпечення контролю та самоконтролю на рівні експертних підрозділів тощо.

Професійній діяльності судового експерта притаманні риси, що характеризують будь-яку професійну діяльність (її суспільний характер, цілеспрямованість, спланованість, систематичність), а також здібності, що характеризують роботу експерта як особливий різновид людської діяльності, пов'язаний з проведенням судових експертиз, участю у слідчих (розшукових) діях та оперативних заходах. Певний вплив на експертну діяльність мають і особливості, притаманні діяльності правоохоронних органів, працівником яких є експерт.

Серед особливостей експертної діяльності важко знайти будь-яку ознаку, що принципово відрізняє її від інших видів діяльності. Лише їх сукупність і специфічне переплетіння надають діяльності експерта особливого характеру.

Суспільний характер експертної діяльності проявляється насамперед у тому, що вона як вид державної діяльності спрямована на посилення правопорядку та демократичного законустрою та є одним із напрямів складної системи заходів із запобігання злочинам та їх розкриття.

Цілеспрямованість експертної діяльності проявляється не в розслідуванні злочинів і провадженні правосуддя, а в тому, що за допомогою досліджень, які проводять згідно з визначеною методикою, завдяки застосуванню до об'єкта дослідження спеціальних знань експерта виявляють нові факти у справі, що сприяють встановленню об'єктивної істини органами слідства і судом.

Важливою ознакою експертної діяльності є її систематичність, яка проводиться у порядку, встановленому законом. Проведення експертиз, участь у слідчих діях та оперативних заходах є професійним обов'язком експерта як співробітника органів внутрішніх справ.

Ще одна особливість експертної діяльності пов'язана з відносною самостійністю експерта у визначенні та виборі видів і методів досліджень, технічних прийомів і криміналістичних засобів при проведенні експертиз. Будучи фахівцем у певній галузі знань, експерт визначає спосіб проведення експертизи.

Особливість експертної діяльності пов'язана також із суспільно-психологічною атмосферою, обумовленою інтересом до її результатів, адже кожний злочин «притягує» пильну увагу населення, трудових колективів, посадових осіб різного рангу, тому діяльність експерта, як і інших співробітників органів внутрішніх справ, завжди має великий резонанс: широко висвітлюється на сторінках періодичних видань, у передачах на радіо та телебаченні, в літературі [1, с. 283—285].

Проте чи найважливішими, хоча і недостатньо описаними в науковій літературі, є такі структурні елементи (сторони прояву) діяльності експерта, як організаційний і комунікативний. Організаційна складова діяльності експерта спрямована на створення найсприятливіших умов для виконання усіх інших складових його діяльності і, в свою чергу, складається з:

- організації експертом-криміналістом своєї поведінки (самоорганізації);
- організації процесу експертного дослідження;
- організації роботи з іншими експертами чи представниками інших служб.

Як свідчать результати проведеного опитування експертів (259 фахівців), 70 % з них неефективно використовують свій робочий час через погане забезпечення матеріально-технічними засобами, відсутність чи нестачу технічних помічників; 58 % — через виконання невластивих експерту функцій; 42 % — через недостатнє забезпечення інформацією; 33 % — через відсутність знань і деяких професійних навичок, необхідних для цього виду діяльності; 38 % — через нижчу за норму комфортність їх робочих місць. Тому продуктивна праця більшості з них до перерви становить близько 3 год (потім людина втомлюється, і ефективність праці зменшується), а після перерви — 2—2,5 год. Організаційна складова діяльності експерта у межах планування процесу експертного дослідження передбачає визначення:

- послідовності вивчення об'єктів, які надійшли на дослідження;
- способів і методів дослідження та алгоритму їх застосування;
- терміну проведення окремих досліджень і порядку проведення складних експертних експериментів;

- способів фіксації проведення та результатів дослідження;
- запровадження специфічних заходів безпеки проведення дослідження.

Водночас 43 % опитаних експертів нехтують плануванням особистої праці, у результаті чого втрачають ефективність, відволікаються на малозначущі, плінні справи, що може призвести до експертної помилки. Решті експертів планування забезпечує ритмічність трудового процесу та розподіл черговості виконуваних робіт: 50 % з них планують організаційні роботи, 57 % — планують проведення експертиз і досліджень, 63 % — планують свій робочий день.

Невід'ємною ознакою експертної діяльності є організація взаємодії з іншими експертами у так званому вільному спілкуванні в колективі, іншими експертами у групі, створеній для проведення комплексної або комісійної експертизи, іншими службами МВС України. Так, вміння організувати ефективну взаємодію експертних підрозділів зі слідчими підрозділами, а також підрозділами карного розшуку по боротьбі з організованою злочинністю, дозвільної системи забезпечує успіх у запобіганні та розслідуванні кримінальних правопорушень. Проте не завжди ця взаємодія є ефективною і вчасною. Так, на запитання: «Чи виникають під час взаємодії працівників вашого підрозділу з представниками інших служб які-небудь труднощі?» — 17 % опитаних експертів відповіли «часто», 67 % — «інколи», 16 % — «практично ніколи». При цьому 62 % опитаних експертів труднощі у взаємодії пов'язують з низькою підготовкою та рівнем знань співробітників цих служб у галузі криміналістики, 55 % — з бажанням представників інших служб перекласти частину своїх обов'язків у процесі взаємодії на експертів, 29 % труднощі у взаємодії пояснюють різницею в інтересах різних служб, а 4 % — поганими особистими стосунками між керівниками підрозділів.

Чи не найважливішими складовими комунікативної діяльності експертів є спілкування у групі, створеній для проведення експертизи, та вільне спілкування експертів між собою в колективі. Міжособистісні стосунки в експертному колективі проявляються як по вертикалі (експерт — керівник підрозділу), так і по горизонталі (стосунки між рівними за статусом колегами). Як свідчать результати проведеного дослідження, в експертному підрозділі майже однаковими по суті колективними відносинами є відносини експерта з керівником підрозділу та стосунки між рівними за статусом співробітниками. Це зумовлено тим, що 74 % опитаних експертів не бачать реальної перспективи професійного підвищення. У 72 % опитаних експертів просування по службі відбувається здебільшого за рахунок переходу до іншої служби, у 49 % — за рахунок виходу на пенсію старших за віком та посадою осіб. Більшість опитаних експертів (67 %) задоволені своїм місцем у системі взаємовідносин у колективі, 14 % — швидше задоволені, 3 % — не задоволені.

Опитані експерти здебільшого працюють у колективах, де склалися добрі ділові відносини, тому що зазвичай їх ідеї, задуми, бачення мають підтримку та розуміння колективу (71 %) та безпосередньо керівництва (83 %). На добрі ділові відносини вказують також чинники, притаманні колективам експертів: взаємодопомога, згуртованість, повага один до одного, сумлінне ставлення до праці, особисті симпатії. Але слід зазначити, що не всі експертні підрозділи, представників яких було опитано, так вважають. Зокрема, 18 % опитаних експертів вважають, що в їх колективах немає згуртованості та взаємодопомоги; на думку 26 % експертів, немає взаємної вимогливості; 33 % опитаних експертів вважають, що такі якості в

колективі розвинуті слабо, немає й особистих симпатій один до одного; 25 % експертів скаржаться на відсутність дисциплінованості.

Таким чином, вивчення психологічних особливостей організаційної та комунікативної діяльності експерта дає змогу отримати більш об'єктивну картину провадження експертної практики, а їх врахування сприятиме підвищенню ефективності проведення криміналістичних експертиз завдяки запобіганню помилкам [2, с. 357—360].

Проблема експертних помилок, зокрема щодо деяких видів судово-експертних досліджень, нині є недостатньо дослідженою. Безперечно, правильне вирішення завдань залежить від можливостей і підготовленості експертів (рівня інтелекту, знань, навичок, умінь, інших особливостей експерта). Водночас причина помилкового висновку експерта не завжди є наслідком його неправильних дій. Він може бездоганно провести дослідження, зроблені ним висновки можуть цілком відповідати отриманим результатам, але, якщо вихідні для експертизи дані були помилковими, досліджувані об'єкти фальсифікованими тощо, висновок експерта в контексті встановлення істини у справі буде помилковим.

Аналіз експертної практики дозволяє виявити і класифікувати помилки, яких припускаються під час проведення досліджень, зокрема судово-балістичних. За своєю етимологією вони є неоднорідними і можуть бути поділені на три класи: операційні, гносеологічні, процесуальні.

Операційні помилки пов'язані з порушенням встановлених вимог до послідовності дій експерта і оформлення висновку. Вони характерні майже для всіх етапів дослідження, здебільшого трапляються у практиці недосвідчених експертів. Суть таких помилок на практиці може виявлятися як у помилковому зазначенні в тексті висновку дат надходження матеріалів, винесення постанови, номера провадження тощо, так і у відсутності результатів дослідження одного з питань.

Гносеологічні помилки пов'язані власне з вирішенням експертом поставлених завдань, їх поява залежить від багатьох причин, а саме: рівня професійної підготовки експерта, його досвіду, особливо при вирішенні складних (що рідко трапляються на практиці) завдань, наукової розробленості окремих положень методик або взагалі їх відсутності, інтелектуальних можливостей експерта. Гносеологічні помилки бувають двох видів: логічні та фактичні (предметні).

Логічні — це помилки, пов'язані з порушенням законів і правил логіки, а також з некоректним застосуванням логічних прийомів і операцій. Фактичні або предметні помилки свідчать про викривлене уявлення стосовно відношення між предметами об'єктивного світу. У практичній діяльності експерта гносеологічні помилки проявляються у неправильній оцінці комплексу ознак, істотності збігів і характеру відмінностей, а також у неправильній оцінці інформативності ознак, що збігаються.

Змістом помилок процесуального характеру є порушення експертом процесуального режиму і процедури експертного дослідження. Такими помилками є:

- вихід експерта за межі своєї компетенції, зокрема його втручання у сферу правового характеру;
- надання висновку з питань, вирішення яких не потребує спеціальних знань;
- необґрунтовані, недостатньо мотивовані висновки або обґрунтування висновків не за результатами дослідження, а за матеріалами кримінального провадження;

– невідповідність обсягу проведеного дослідження відповідям експерта на поставлені йому запитання;

– недотримання встановлених законом правил оформлення висновку експерта, зокрема відсутність у висновку необхідних реквізитів;

– внесення профілактичних пропозицій, що ґрунтуються на спеціальних знаннях експерта.

Зрозуміло, що кожна людина (у тому числі й експерт) є недосконалою індивідуальною живою істотою, а отже, може припускатися помилок з об'єктивних причин, що не залежать від неї, та із суб'єктивних причин, що ґрунтуються на особливостях її мислення або дій. Вичерпного переліку об'єктивних і суб'єктивних помилок у літературі немає [3, с. 197—199].

Помилки, які виявляють слідчі або суди під час оцінки висновку експерта в процесі проведення досудового розслідування або судового розгляду, свідчать про потребу у своєчасному їх виявленні у межах експертної установи та про розробку заходів із запобігання їм, що дозволить підвищити якість експертних досліджень. Зокрема, помилки у висновках можуть виявлятися через контроль керівника експертної установи (підрозділу) і самоконтроль експерта. Проте ефективність роботи в обох випадках може бути зменшена внаслідок дії як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників (наприклад, через напружений робочий графік керівника і неможливість детально простежити весь процес дослідження (особливо у разі виконання складних і багатооб'єктних експертиз) така робота часто може зводитися лише до проведення аналізу щодо дотримання методичних рекомендацій при оформленні висновку).

Іншою причиною, яка впливає на ефективність контролю, є те, що керівники, на жаль, не завжди мають спеціальну підготовку у галузях знань, потрібних для проведення досліджень і здійснення контролю за їх якістю. У цьому випадку доволі важливим є вміння керівника організувати обговорення дослідження на високому професійному рівні, не порушуючи при цьому принципу незалежності експерта.

Водночас у процесі самоконтролю експерт має зіставити результати проміжних етапів з остаточними висновками, перевірити дотримання вимог методики, усунути логічні суперечності під час складання висновку для запобігання експертній помилці.

Визначаючи шляхи запобігання виникненню експертних помилок, доцільно зупинитися на таких моментах.

Професійний добір кадрів. З огляду на особливість експертної діяльності

професійний добір кадрів має важливе значення для успішної реалізації поставлених перед експертом завдань. А отже, він має володіти низкою професійних якостей, як-от: почуття високої відповідальності за доручену справу, продиктоване правовою регламентацією його діяльності, належний інтелектуальний рівень, достатній для вирішення складних завдань, спостережливість, уважність, наполегливість, самостійність, вміння логічно мислити тощо, що зумовлено пізнавальним характером його діяльності.

Брак у експерта інтересу до дослідницької роботи, неухважність, недбалість у процесі виконання завдань можуть стати причиною різних за етимологією помилок. Проведення під час добору кандидатів співбесід, тестувань дозволить виявити відповідність їх особистісних якостей професійним вимогам, яких потребує ефективна експертна діяльність.

Удосконалення системи навчання експертів. Заслуговує на увагу точка зору про централізацію навчання, висловлена раніше. Це забезпечить єдині критерії до проведення та оцінки експертних досліджень. Таким центром підготовки та перепідготовки експертних кадрів може стати Національна академія внутрішніх справ.

Система навчання має базуватися на використанні у навчальному процесі знань педагогіки та психології. Для підвищення ефективності навчального процесу слід залучати кваліфікований викладацький склад з відповідною фаховою освітою, провідних фахівців Експертної служби МВС України та науково-дослідних установ Міністерства юстиції України. Поліпшення потребує і матеріально-технічна база кафедр криміналістичних експертиз Навчально-наукового інституту підготовки фахівців експертно-криміналістичних підрозділів Національної академії внутрішніх справ.

Важливою складовою підготовки фахівців є стажування, для проведення якого випускникам мають бути створені оптимальні умови. Удосконалення навичок і умінь, набутих під час навчання, дозволить у подальшому уникнути багатьох помилок у практичних підрозділах.

Організація роботи і нормування експертного навантаження. Зрозуміло, що неправильна організація праці і надмірна завантаженість експерта, обмежені терміни виконання досліджень можуть стати причиною проведення досліджень із порушенням методик, що найчастіше призводить до формулювання помилкових висновків. Крім того, деструктивне планування роботи експерта викликає нервові напруження і стреси, що впливають на морально-психологічний клімат у колективі та шкодять належній взаємодії при вирішенні складних завдань.

Удосконалення експертної практики. Основним завданням залишається подальша розробка та удосконалення теоретичних положень певних видів судово-експертних досліджень, у тому числі якісних і кількісних методів досліджень, що дозволить підвищити об'єктивність і наукову обґрунтованість висновків експерта.

Удосконалення експертної практики потребує підвищення професійного рівня експертів, відповідного технічного оснащення робочих місць, систематичного вивчення методичної літератури, участі у наукових розробках, проведення науково-практичних семінарів, конференцій, підготовки оглядів з узагальнення експертної практики з аналізом помилок у висновках експертів та розробкою рекомендацій щодо їх усунення.

Розглянуті заходи не вичерпують можливостей виявлення експертних помилок та запобігання їм, але дозволяють окреслити основні шляхи у цьому напрямі. Водночас будь-який захід може стати об'єктом самостійних наукових розробок, що також сприятиме вдосконаленню експертної діяльності.

Загалом типовими причинами об'єктивних помилок, на наш погляд, є такі:

- непридатність і невідповідність наданих матеріалів вимогам дослідження;
- незадовільний технічний стан або застарілість обладнання (устаткування), що використовується для проведення досліджень;
- невідповідність методик вимогам криміналістичного дослідження об'єктів.

Суб'єктивними причинами помилок є:

- професійна некомпетентність експерта, яка може проявлятися у незнанні сучасних експертних методик, невмінні користуватися певними технічними засо-

бами дослідження і застосовувати методи, найбільш ефективні для вирішення поставлених завдань;

- професійні недогляди експерта: недбалість, неухважність;
- орієнтування на матеріали справи, у тому числі висновки попереднього експертного дослідження, зробленого більш авторитетним, досвідченим експертом.

Експертні помилки можуть бути виявлені:

– під час перевірки самим експертом у процесі або в результаті дослідження на будь-якій його стадії, особливо на стадіях оцінки результатів і формулювання висновків;

- під час перевірки результатів досліджень керівником експертної установи або підрозділу;
- під час проведення додаткової, повторної чи комісійної експертизи;
- під час оцінки висновків слідчим або судом;
- в інших випадках [4, с. 231; 5, с. 77].

Підсумовуючи зазначене, слід зауважити, що безпосередньою передумовою виникнення експертних помилок під час проведення судово-балістичних та інших видів досліджень є недоліки психолого-правових аспектів професійної підготовки судових експертів. Запобігання проявам зазначених недоліків дасть змогу уникнути експертної помилки або успішно усунути її наслідки у процесі експертних досліджень та формулювання висновку.

Список використаної літератури

1. Тимошенко Ю.П. Деякі психолого-правові аспекти підвищення ефективності діяльності експерта-криміналіста / Ю.П. Тимошенко // Використання сучасних досягнень науки і практики у підвищенні ефективності боротьби зі злочинністю : тези допов. наук.-прак. конф. — К. : ГСУ МВС України ; НАВС України, 2000. — С. 283—285.

2. Тимошенко Ю.П. Психологічні особливості організаційної та комунікативної діяльності експерта-криміналіста / Ю.П. Тимошенко // Теорія і практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах : тези допов. міжн. наук.-прак. конф. — К. : МВС України ; НАВС України, 2001. — Ч. 1. — С. 357—360.

3. Біленчук П.Д. Балістика: дослідження вогнестрільної зброї. Криміналістичне вогнестрільне зброєзнавство : підручник / Біленчук П.Д., Кофанов А.В., Сулява О.Ф. — К. : Вее-Zone, 2003. — 384 с.

4. Абрамова В.М. Можливості виявлення і попередження експертних помилок / В.М. Абрамова // Використання сучасних досягнень науки і практики у підвищенні ефективності боротьби зі злочинністю : тези допов. наук.-прак. конф. — К. : ГСУ МВС України ; НАВС України, 2000. — С. 230—232.

5. Абрамова В.М. Помилки в судово-експертній діяльності: сутність, умови виникнення та види / В.М. Абрамова, Є.Ю. Свобода // Криміналістика та судова експертиза. — 2014. — Вип. 59. — С. 72—78.